

Trubarjev in Dalmatinov svetopisemski prevod po vzoru Lutrove prevajalske strategije »*rem tene, verba sequentur*«

VLASTA KUČIŠ

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor; vlasta.kucis@um.si*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Srednji vek v zgodovini človeštva velja za eno najmračnejših obdobj. Z vidika ljudskih prevodov Svetega pisma in iz tega izhajajočim odpiranjem evropskega večjezičnega in medkulturnega dialoga pa pomeni Lutrov prevod Svetega pisma pomemben mejnik v razvoju današnje globalne informacijske kulture, saj je božja beseda postala dostopna vsakomur, ki je znal brati. Znanost in izobraževanje sta se v srednjem veku razvijala v senci in pod okriljem teologije, ki je bila usmerjena klerikalno in se je zavzemala za izključno krščansko vodilno kulturo. Lutrov revolucionarni pogled na prevajanje »*rem tene, verba sequentur*«¹ (povzemi in razumi vsebino, besede bodo sledile) velja za protestantsko prevodno strategijo, ki je zaznamovala tako Lutrovo kot Trubarjevo in Dalmatinovo prevajanje Biblije, hkrati pa predstavlja eno temeljnih načel reformacije kot civilizacijsko pomembnega in politično-kulturnega gibanja v evropskem prostoru. V empirični raziskavi bomo analizirali Dalmatinov prevod Svetega pisma, opredelili njegove prevajalske strategije in jih primerjali z Lutrovim in Trubarjevim prevodom.

The Middle Ages is considered to be one of the darkest periods in the history of humanity. Hence, in this period, vernacular translations of the Bible contributed to the beginning of European multilingual and intercultural dialogue. Luther's Bible translation is an important milestone in the development of today's global information culture, since it meant that the word of God had become accessible to anyone who was able to read. In the Middle Ages, science and education developed in the shadow and under the dominance of theology, which was clerically oriented and exclusively advocated Christianity as the leading culture. Luther's revolutionary view of the translation "*rem tene, verba sequentur*" (summarize the content, the words will follow) corresponded to the Protestant translation strategy, which marked Luther, Trubar and Dalmatin's Bible translations and, at the same time, represented one of the fundamental principles of reformation as an important political-cultural movement in Europe. In the empirical part of the study, we will analyse Dalmatian's Bible translation, define translation strategies and compare this translation to translations by Luther and Trubar.

Ključne besede: prevajanje, Sveto pismo, reformacija, večjezičnost, Index librorum prohibitorum

Key words: translation, Bible, reformation, multilingualism, Index librorum prohibitorum

¹ Luter zagovarja in povzema Katonovo osnovno retorično pravilo, ki obliko sporočila podreja vsebini. V starodavnem antičnem Rimu misel zapiše Mark Porcij Katon (Marcus Porcius Cato Censorius Maior, 234–149 pr. Kr.), ki pravi, da je najprej potrebno razumeti vsebino določene razprave, nato besede sledijo same po sebi.

0 Uvod

V letu 2017 smo praznovali 500 let reformacije – verskega, kulturnega, političnega in večjezičnega gibanja 16. stoletja, katerega cilj je bila preureditev rimskokatoliške Cerkve in uveljavitev ljudskih jezikov ob Lutrovem prevodu Svetega pisma. Katoliški duhovnik in avguštinski menih Martin Luter je kot začetnik protestantizma 31. oktobra 1517 na vrata cerkve v nemškem mestu Wittenberg pribil seznam s 95 tezami »o moči odpustkov« in med drugim zahteval, naj se bogoslužje približa človeku v jeziku, ki ga verniki razumejo. Ta zahteva je vplivala na razvoj književnosti v ljudskih jezikih, pomembno pa je zaznamovala tudi slovensko kulturno identiteto, saj so se z večjezičnimi prevodi Svetega pisma odprla vrata izobraževanju v maternih jezikih, s katerimi se je pospešila pismenost evropskega prebivalstva.

Martin Luter je Sveto pismo prevajal iz hebrejskega in grškega izvirnika, božjo misel je želel približati svojemu času in takratnemu bralcu na osnovi pomenske interpretacije vsebine. Zagovarjal je stališče, da mora »beseda slediti pomenu besedila in ne obratno«. Po Krašovcu (2001) je Luter večjo pozornost namenil ciljnemu jeziku in ciljni publiku, s čimer se je želel izogniti dvoumnemu prevajanju božje besede. Lutrov revolucionarni pogled na prevajanje »*rem tene, verba sequentur*« (povzemi vsebino, besede bodo sledile) velja za zgodovinsko pomemben obrat v srednjeveški dobesedni in »krščansko spoštljivi« (Movrin 2010: 57) prevodni strategiji. Kocijančič Pokorn (2003: 44) poudarja, da je »Luter prevajal za ljudi«, čeprav je katoliška cerkev vsak izid Svetega pisma v ljudskem jeziku obsodila za herezijo. Zato ne preseneča dejstvo, da je bil jezikovni preobrat in prevajanje verskih in klerikalno usmerjenih besedil v ljudske jezike dobrodošla sprememba v takratnih evropskih intelektualnih krogih, ki so večjezičnost sprejeli kot novo paradigmo in hkrati kot temeljno načelo reformacije. Mikić in Kučič (2004: 47) pojasnjujeta, da »so bili prevodi Svetih pisem v ljudske jezike ne le prevajalski dosežki, temveč tudi izraz meščanskih, ljudskih in reformacijskih gibanj«. Tudi slovenski jezik pri tem ni bil izjema, saj sta v tistem času izšla prva knjiga v slovenščini in prvi celovit prevod Svetega pisma. Sredino 16. stoletja sta zaznamovali vzpon večjezičnosti in zaton latinščine kot *lingue france*, kar je še dodatno vplivalo na uveljavitev pomenskega in ne dobesednega prevajanja svetih spisov. Verska, literarna in strokovna besedila so bila podvržena cenzuri, številne knjige, ki so bile prevedene v ljudske jezike, da bi bile dostopne širšim množicam, so »krasile« inkvizicijski seznam prepovedanih del – *Index librorum prohibitorum* (1559), kar je povzročilo dodatna nesoglasja in spore med takrat uveljavljeno latinščino in manj vrednimi ljudskimi jeziki (Pelc 2002). Kaloh Vid navaja, da je »v zgodovini zahodne civilizacije pravoslavna cerkev prevzela vlogo javne cenzure v najbolj negativnem pomenu besede, saj je kruto in neusmiljeno preganjala vsako nasprotovanje cerkvenim načelom in posegala na vsa področja družbenopolitičnega življenja, z namenom, da dodatno utrdi svoj vpliv« (Kaloh Vid 2011: 32). Na seznamu rimske inkvizicije so bili številni avtorji in knjige, katerih prebiranje je bilo pri kristjanih označeno kot velik greh, saj naj bi ogrožale krščansko misel in uveljavljene cerkvene dogme. Na seznamu prepovedanih knjig so se znašla vsa dela Martina Lutra, izobčenega iz Cerkve in iz cesarstva, kar je vplivalo na oba slovenska prevajalca Biblije, Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina.

V prispevku poskušam osvetliti kulturnozgodovinski položaj Lutrovega prevoda Svetega pisma in ga povezati s slovenskimi prevodi božje besede, ki pomenijo začetek emancipacije slovenskega jezika in posledično slovenske kulture. V empirični raziskavi analiziram Dalmatinov prevod Svetega pisma, opredeljujem njegove prevajalske strategije in jih primerjam z Lutrovim in s Trubarjevim prevodom.

1 Prevajanje Svetega pisma in razvoj evropske večjezičnosti

Srednji vek velja sicer za temačno obdobje civilizacije, vendar ne smemo pozabiti, da so se prav v 15. in 16. stoletju oblikovali temelji evropske večjezične komunikacijske kulture. Movrin (2010: 95) v razpravi *Fidus interpres* trdi: »Krščanski prevajalci so iznašli to, kar prevajanje pomeni danes.« Govorimo torej o obdobju prevlade Cerkev. Kot navaja Pelc (2002), so dominikanski in frančiškanski samostani bili mesta, kjer so prevajali in prepisovali predvsem bogoslužna in teološka, a tudi izbrana literarna dela. Samostani so delovali kot izobraževalni centri, varuhi dragocenih verskih, literarnih in strokovnih knjig, postali so središče znanja in informacij. Vrednost knjig, ki so bile pravo bogastvo, se je lahko primerjala z vrednostjo hiše, zato so bile dostopne le redkim izbrancem.

Gutenbergova revolucionarna iznajdba tiska v 15. stoletju je pomenila začetek komercializacije knjižnih del. Plemstvo in bogato meščanstvo je prevedene in natisnjene knjige označilo za plebejske in manjvredne tiskovine, vendar se zmagovalnega pohoda tiskane besede ni dalo ustaviti. Širitev Gutenbergove komunikacijske galaksije je imela odločilen vpliv na oblikovanje današnje komunikacijsko-informacijske kulture v Evropi (McLuhan in Powers 1988). Odpirale so se knjižnice, tkale so se poslovne vezi med pisatelji, tiskarji, prevajalci in založniki. Prevajalci so se poslovno povezali s tiskarji. Sčasoma jih je precej postalo odvisnih od založnikov in njihovih naročil, spet drugi so iskali delo in potovali iz kraja v kraj. S tem so postala prevedena dela, katerih vsebina je bila pretežno verska in bogoslužna, tržno blago, prevajalci pa obrtniki, ki so svoje jezikovno znanje in prevajalske veščine preoblikovali v tržno dejavnost. Rokopise, izdelane po naročilu, si je lahko privoščila le peščica premožnih naročnikov. Knjigotisk je pospešil opismenjevanje, podprl prevajanje v ljudske jezike in narečja ter izboljšal položaj in razvoj nacionalnih knjižnih jezikov.

Luter je okoli tisoč let za Ciceronom (106–43 pr. n. št.) prevzel njegov koncept svobodnega oz. pomenskega prevajanja, prvič podrobno razloženega v spisu *De optimo genere oratorum*. Lutrov prevod Svetega pisma velja za izjemno jezikovno in umetniško delo, ki ga ne smemo razumeti zgolj kot prevod v golem pomenu te besede, ampak gre za veliko več, za novo različico vsebine Biblije v duhu in slogu takratnega nemškega jezika (Delisle in Woodsworth 2012). Da bi krščansko besedo približal povprečnemu nemškemu bralcu, Luter verskih spisov ni objavil v latinščini, temveč v nemščini. Po Đurović (2009: 88) je ustvaril knjižni jezik, ki zadošča vsem zahtevam življenja (običajnem pogovoru, znanosti, javni upravi, religiji ...). Lutrovemu zgledu so sledili številni evropski protestantski teologi. Protestant William Tyndale je zaslužen za v Nemčiji dokončan angleški prevod Svetega pisma, zaradi česar je bil razglašen za krivoverca in obsojen na smrt. Podobna usoda je doletela tudi francoskega založnika in prevajalca Étiennea Doleta

(1509–1546), ki je zaradi prevoda Svetega pisma končal na grmadi. V razpravi *La manière de bien traduire d'une langue en l'autre* (1549) je Dolet opredelil osnovna načela prevajalske stroke, ki se do danes niso spremenila: prevajalec mora razumeti vsebino izvirnega besedila in poznati namen avtorjevega sporočila, obvladati mora materni in tuji jezik, izogibati se mora dobeseidnemu prevajanju in se osredotočiti na ciljnega bralca; ta mora namreč prevedeno besedilo ustrezno razumeti. Ker katoliška cerkev prevajanja Svetega pisma v ljudske jezike ni odobrvala in je to delo označila za krivoversko, so številne že prevedene knjige uničili in zažgali. Vsi, ki so si v času reformacije služili kruh s prevajanjem v ljudske jezike, so bili zaradi svojega poklica pogosto izgnani ali celo sežgani na grmadi, obsojeni heretiki in krivoverstva. Prav zato se je Luter v razpravi *Sendbrief vom Dolmetschen* (1530/1960) zavzel za ponemčen prevod in položil temelje za razvoj enotnega nemškega knjižnega jezika, ki je pospešil razvoj današnje evropske večjezičnosti. Po Kocijančič Pokorn (2003: 44) je bil Luter »ena izmed pomembnejših osebnosti zahodne civilizacije«.

2 Sveto pismo v luči dobeseidnega ali pomenskega prevoda

Prevajanje je staro kot civilizacija in obstaja od pradavnih časov kot posredovanje in sporazumevanje med različnimi kulturami in jeziki. Skozi stoletja so bili prevajalci Svetega pisma – reformatorji, humanisti in vizionarji – pogosto zasledovani, obsojeni in priprti zaradi demokratičnih, patriotskih in svobodnjaških stališč. S svojo prevajalsko dejavnostjo so pripomogli ne samo k razvoju evropskih knjižnih jezikov, temveč tudi k razvoju svetovnih znanosti, kot so filozofija, astronomija, geometrija, matematika, medicina in optika. V antiki in srednjem veku so prevajalci svoje poglede na prevajanje sicer že opisali in komentirali, vendar niso bili zmožni sistematičnega in teoretično utemeljenega pristopa, ki bi dal prevajalski stroki normativno in znanstveno dimenzijo (Stolze 2011). O prevodoslovju kot interdisciplinarni znanstveni vedi govorimo šele zadnjih petdeset let.

Osnovno vprašanje, ki se je pojavljalo v vseh prevodoslovnih razpravah skozi stoletja, je bilo zaznamovano s klasično dihotomijo: 'dobeseidnim ali pomenskimi' oz. 'produktivnim ali re-produktivnim' dojemanjem prevajanja. Vprašanje dobeseidnega, zvestega, formalnega ali prostega, podomačenega, kontekstualnega ali pomenskega prevajanja se vleče kot rdeča nit skozi vso razgibano zgodovino prevajanja. Vprašanje povezanosti in soodvisnosti prevajalske prakse in teorije, ki opredeljuje akademski izobraževalni proces bodočih prevajalcev, je v središču znanstvenih razprav tudi danes.

Teorijo Eugena A. Nide močno zaznamuje njegovo misijonarsko delo, saj je »deloval v organizaciji Združene biblične družbe, kjer je spremljal in poskušal reševati probleme prevajanja Svetega pisma v več kot 800 jezikov« (Kocijančič Pokorn 2003: 138). Nida (1964: 120) v razpravi o prevajanju Svetega pisma razlikuje med »dinamično in formalno ustreznostjo oziroma ekvivalenco«. Pri formalni ekvivalenci je bistvo v dobeseidnem prevodu, prevajalec poskuša bralcu zagotoviti čim manj interpretirano besedilo. O dinamični ekvivalenci pa po Prunču (2012) govorimo takrat, ko je »prevedeno besedilo tako prilagojeno kulturnim okoliščinam ciljnega jezika, da ohranimo prejeta sporočila izvirnega besedila in dosežemo

enak učinek v ciljni kulturi.« Nida zagovarja dinamično ustreznost, saj je tak prevod lažje berljiv in prijaznejši za ciljnega bralca. Pri prevajanju Svetega pisma upoštevamo dva kriterija, po katerih se razlikujejo svetopisemski prevodi, to sta izvirnik prevoda in prevajalska metoda. Pri Lutrovem prevodu Svetega pisma, ki velja za izhodiščno besedilo Dalmatinovega prevoda, ugotavljamo komunikativno-pomensko in adaptacijsko metodo prevajanja, ki omogoča dinamično ustreznost, saj Luter poskuša povzeti smisel vsebine v nemškem jeziku.

3 Dalmatinov prevod Svetega pisma

Protestantsko gibanje je zagovarjalo stališče in prepričanje, da Bog vernike nagovarja v njim razumljivem jeziku. Prav zato je bilo prevajanje Svetega pisma v ljudske jezike eden osnovnih ciljev protestantskega delovanja, ki mu je sledil tudi Jurij Dalmatin (1547–1589) (Štih in Simoniti 2010). Njegov prevod Svetega pisma štejejo med pomembne prevajalske in kulturne dosežke v zgodovini slovenskega naroda, saj pomeni »prevajanje v širšem pomenu besede najprej kulturno posredovanje, šele nato jezikovno posredovanje: gre za delo na lastni kulturi in z drugo kulturo, delo s svojim jezikom in delo na tujem jeziku« (Koller 2011: 59). O tem, da je kulturno znanje pri prevajanju nepogrešljivo, piše tudi Kušmaul (2007: 53): »Vsako besedilo je vpeto v določeno kulturno okolje. Izhodiščna in ciljna kultura se med seboj samo delno prekrivata.« Prevajanje torej pomeni več kot zgolj prenos jezikovnega gradiva, gre za medkulturno posredovanje.

Priprave na Dalmatinov obsežen prevajalski projekt Svetega pisma so bile skrbno načrtovane. Ahačič (2007) ugotavlja, da je Dalmatin prevod prve Mojzeseve knjige v Ljubljano poslal že leta 1572, delni objavi in tisku Svetega pisma pa smo priča leta 1575. Gre namreč za prevod Stare zaveze Jezusa Siraha v založbi Janža Mandelca. S prevodom Mojzesovih knjig je Dalmatin želel vzbuditi zanimanje pri kranjskih deželnih glavarjih in si zagotoviti financiranje za prevod celotnega Svetega pisma, kar mu je tudi uspelo. Ustanovili so posebno komisijo, sestavljeno iz predstavnikov vseh treh slovenskih dežel, ki je jezikovno in slogovno nadzorovala Dalmatinovo prevajalsko delo v slovenščino. Komisijo so sestavljali ugledni člani takratnih cerkvenih krogov: superintendent Jeremija Homberger iz Gradca kot predsednik ter Bernhard Steiner iz Celovca, celovski pridigar Janž Fašang, superintendent Krištof Spindler iz Ljubljane in protestantska pridigarja Janž Schweiger ter Trubarjev sin Felicijan Trubar kot člani. Odgovorna oseba za ocenjevanje Dalmatinovega prevoda je bil Adam Bohorič. Zanimivo je, da nekateri člani komisije sploh niso znali slovensko, pomagali so pri določenih izrazih in pri opombah, se ukvarjali z narečnimi izrazi in sestavljali nov biblični slovar. Nekateri so v komisiji sodelovali zaradi svojih izrazoslovnih kompetenc, s katerimi so pomagali pri čistopisu prevedenega rokopisa, kot npr. protestantski pisatelj Andrej Savinec, ključno vlogo pri preverjanju svetopisemskega prevoda pa sta imela prevajalec in vodja projekta Adam Bohorič, odgovoren za jezikovno in ortografsko obliko prevoda (Ahačič 2007).

O svojem prevodu je Dalmatin podrobno spregovoril v uvodni besedi slovenske različice Svetega pisma. Med drugim je pojasnil, da je kot izhodiščno besedilo uporabil Lutrov nemški prevod Svetega pisma, ki se zrcali predvsem v Stari

zavezi, pri prevodu Nove zaveze pa se je zgledoval po Trubarjevem prevodom Svetega pisma, pri čemer je besedilo očistil germanizmov. Kot pojasnjuje Ahačič (2007: 510) »je Trubar Novo zavezo prevajal po Erazmovem prevodu, ki ga je na določenih mestih korigiral z Lutrovim, Dalmatin pa je prevajal strogo po Lutru, pri čemer se je držal Trubarjevega besedila na mestih, kjer ni odstopalo od Lutra.« Vsebinsko Dalmatin sledi Lutru, manj Trubarju, le redko doda lastne rešitve (Ahačič in Topler 2010). Dalmatinov prevod Svetega pisma je bil natisnjen v 1500 izvodih, jezik prevoda pa je pomembno vplival na razvoj slovenskega knjižnega jezika. Katoliški pridigarji in duhovniki so Dalmatinovo Sveto pismo uporabljali vse do novega, Japljevega prevoda Svetega pisma okrog leta 1800 – *Svetu pismu noviga testamenta*, ki na nekaterih mestih še vedno sledi Dalmatinovemu prevodu. »Čeprav je bil protestantizem v času protireformacije na Slovenskem skoraj povsod zatrt in so se protestanti ali vrnili v katoliško cerkev ali se izselili v Nemčijo«, kot navaja Koletnik (2019), je slovenska reformacija ustvarila pogoje za razvoj slovenskega knjižnega jezika.

Dalmatinov prevod Svetega pisma in Bohoričeva slovnica sta zgodovinska mejnika v razvoju in rabi slovenskega knjižnega jezika. Čeprav so pri Dalmatinu opazni germanizmi in je prevod pogosto kalkiran, ima njegov jezik vse značilnosti slovenščine. Leta 1562 sta rimskokatoliški duhovnik in ljubljanski škof Tomaž Hren ter jezuit Janez Čandek v slovenščini objavila zbirko evangeličanskih in apostolskih beril. Večina teh besedil je iz Dalmatinovega prevoda Svetega pisma z nekaterimi popravki; določeni nemški izrazi so nadomeščeni s slovenskimi ustreznici: *erbič z dedič (der Erbe)*, *flis s skrb (die Sorge)*, *gvant z oblačilo (die Kleidung)* in *žlahta z narod (das Volk)*. Kljub sežiganju protestantske literature je Hren dojemal moč maternega jezika pri širjenju »prave« vere, zato si je prizadeval v Ljubljani vzpostaviti tisk. Leta 1612 sta slovenska duhovnika Hren in Čandek dobila uradno narodno izdajo izbranih svetopisemskih besedil. Pozvana sta bila, da bereta ta besedila pri svojih mašah. Čeprav je bila pri mašah in cerkvenih obredih običajna raba latinščine, se je pri molitvi sočasno uporabljala tudi slovenščina. Slovenski protestanti so s tem, ko so sledili Lutrovemu »ljudskemu« principu prevajanja: »*man mus die mutter jhm hause / die kinder auff der gassen / den gemeinen mann auff dem marckt drumb fragen / und den selbigen auff das maul sehen / wie sie reden / und darnach dolmetzchen / so verstehen sie es den / und mercken / das man Deutsch mit jn redet*« (Koller 2011: 39), veliko prispevali k razvoju slovenskega jezika in kulture.

V drugi polovici 18. stoletja se je prepisovanje Dalmatinovega prevoda Svetega pisma končalo in pričelo se je obdobje normiranja enotnega slovenskega knjižnega jezika.

4 Primerjalna analiza izbranih verzov

Na Oddelku za prevodoslovje v Mariboru smo v okviru prevodoslovnega seminarja s študenti izvedli pilotni projekt primerjave in analize izbranih verzov Dalmatinovega, Trubarjevega in Lutrovega prevoda Svetega pisma. V empirični raziskavi smo izhajali iz dejstva, da je glede na družbenopolitične razmere v času reformacije in protestantizma Dalmatin prevajal Sveto pismo za slovenski narod in mu skušal

v slovenščini približati teološko-filozofsko-religijsko vsebino Biblije. Kot izhodiščni besedili sta nam služila svetopisemska prevoda Martina Lutra v nemščini in Primoža Trubarja v slovenščini, pri čemer sta se oba prevajalca zavzemala za pomensko prevodno strategijo.

Domnevali smo, da je v primerjavi s Trubarjevim prevodom Svetega pisma Dalmatin poskušal germanizme nadomestiti s slovenskimi izrazi. Na podlagi izbranih verzov smo želeli preveriti, ali je Dalmatinov prevod glede rabe slovenskih izrazov naprednejši, pri čemer smo si pomagali s primerjalno metodo. Zaradi večje preglednosti izsledkov raziskave smo v primerjavo vključili tudi novejši prevod Svetega pisma v slovenščino. Pomen uporabljenih kratic: LP – Lutrov prevod Svetega pisma (1534), TP – Trubarjev prevod Nove zaveze (1557), DP – Dalmatinov prevod Svetega pisma (1584) in SSP – novejši prevod Svetega pisma v slovenščino (2006).

4.1 Primeri iz Stare zaveze – Nehemija, prvo poglavje

V drugi polovici 16. stoletja so slovenski reformatorji in protestanti, pretežno duhovniki, prevajali svetopisemska besedila po Lutrovih in Trubarjevih prevodih. Pri prevajanju besedil Stare zaveze se Dalmatin zgleduje predvsem na Lutrov prevod, kar je razvidno iz naslednjih primerov (Ahačič 2007: 516).

Prvi verz

LP *DJS sind die Geschichte Nehemja / des sons Hachalja. Es geschach im monden Chislef des zwenzigsten jars / das ich war zu Susan auff dem Schlos /.*

DP *LEtu fo te beffede Nehemia, Hahaliaviga Synu. Pèrgudilu se je v'Mefci Kifleu, v'dvajffetim lejti, kar fim jeft bil v'Sufani na gradi.*

SSP *Besede Nehemija, Hahaljajevega sina: V mesecu kislèvu, v dvajsetem letu, sem bil v mestni trdnjavi v Suzah.*

Dalmatin se je odločil v prvi vrstici uporabiti slovenski izraz *beffede* namesto nemškega izraza *Geschichte* (zgodbe), kar je razumljivo za takratni čas, saj so zgodbe pripovedovali z besedami. V drugi vrstici je v svoji prevodni strategiji bralcu zagotovil dodatno informacijo ('v'dvajffetim lejti'). Za Dalmatinov prevod je značilna raba apostrofov (v'Mefci, v'dvajffetim, v'Sufani), pomožni glagol *biti* v primeru *ich war* pa je prevedel z *fim jeft bil*.

Drugi verz

LP *kam Hanani einer meiner brüder / mit etlichen Mennern aus Juda /Vnd ich fraget sie / Wie es den Jüden gienge / die errettet vnd vberig waren von dem Gefengnis / vnd wie es zu Jerusalem gienge?*

DP *de je prihfal Hanani, edèn moih Bratou, s'enimi Moshmy is Iuda. Inu jeft fim nje vprafhal, koku bi Iudom fhlu, kateri fo bily odteti, inu zhes oftali od te lezhe, inu koku bi v'Ieruselemi fhlu?*

SSP *Tedaj je prišel Hanani, eden izmed mojih bratov, in z njim nekaj mož iz Juda. Povprašal sem jih o Judih, ki so se rešili ali preostali iz ujetništva, ter o Jeruzalemu.*

Dalmatin se je v drugi vrstici prevoda odločil za interpretacijo nemške besede *s številnimi* (mit *etlichen*) in izbral izraz *s'enimi*, kar pravzaprav pomeni 'z nekaterimi'.

To je vsebinska sprememba, saj v Lutrovem prevodu beremo je prišel z veliko moškimi in ne samo z nekaterimi, tako kot je to razumel Dalmatin. V četrti vrstici je Dalmatin postavil glagol na konec povedi, kot je to običajno v Lutrovem besedilu (*es gienge – bi fhlu*). V sedmi vrstici se je Dalmatin odločil za dobesedni prevod, kar ni bilo značilno za protestantsko razumevanje prevajanja.

4.2 Primeri iz Nove zaveze – Luka, drugo poglavje

Pri analizi prevodov Nove zaveze smo vključili tudi Trubarjev prevod, saj smo želeli preveriti, ali se je Dalmatin pri prevodu Nove zaveze zgledoval po Trubarju.

Prvi verz

LP *ES begab sich aber zu der zeit / Das ein Gebot von dem Keiser Augusto ausgieng / Das alle Welt geschetzt Schetzen ist hie / das ein jglicher hat müssen ein Ort des gülden geben von jglichem Heubt würde.*

TP *PErgudilu se ie pag vtih iftih dneh, de uun gre ena Sapuuid od tiga Ceffarie Augufsta, de se ima presnazati vus fueit.*

DP *PErgudilu se je pak v'témifitim zhafsu, de je ena Sapuvid vunkaj fhla, od Cefsarja Augufsta, de bi se vus Svejt fhazal.*

SSP Tiste dni je izšel ukaz cesarja Avgusta, naj se popiše ves svet.

Primerjava Trubarjevega in Dalmatinovega prevoda kaže tako enakosti kot razlike. Zanimivo je, da sta oba izpustila zadnjo poved v verzu, čeprav je ta pri Lutru zapisana (*das ein jglicher hat müssen ein Ort des gülden geben von jglichem Heubt würde*).

V prvi vrstici Dalmatin v primerjavi s Trubarjem natančno opredeli čas dogajanja (Trubar: *vtih iftih dneh*; Dalmatin: *v'témifitim zhafsu*). V drugi vrstici je spremenjen besedni red (Trubar: *de uun gre ena Sapuuid od tiga Ceffarie Augufsta*; Dalmatin: *de je ena Sapuvid vunkaj fhla, od Cefsarja Augufsta*). V tretji vrstici Dalmatin zapiše *vus Svejt* z veliko začetnico, kar odraža spoštovanje do pomena besede.

Drugi verz

LP *Vnd diese Schatzung war die allererste / vnd geschach zur zeit / da Kyrenius Landpfleger in Syrien war.*

TP *Inu leta ner perua Shacinga se ie sturila kadar ie Cyrenius vti Syrij Deshelfki Flegar bil*

DP *Inu letu fhazovanje je bilu tu nar pèrvu, inu se je godilu v'tém zhafsu, kadar je Cyrenius Deshelfki flegar bil v'Syrij.*

SSP *To popisovanje je bilo prvo v času ko je bil Kvirinij cesarski namestnik v Siriji*

Dalmatin v prevodu prve vrstice samostalniško obliko zamenja z glagolsko *fhazovanje* (Trubar: *Shacinga*; Luter: *Schatzung*). Sočasno po Lutrovem vzoru ohrani nemški besedni red (Luter: *da Kyrenius Landpfleger in Syrien war*, Dalmatin: *kadar je Cyrenius Deshelfki flegar bil v'Syrij*). Zanimiva je raba male začetnice pri samostalniku *flegar*, ki ga je Trubar zapisal z veliko začetnico. Morda je Dalmatin s tem želel poudariti nepomembnost vloge cesarskega namestnika; *Kaiser Kyrenius* je zapisal z veliko začetnico.

Tretji verz

LP *Vnd jederman gieng / das er sich schetzen liesse / ein jglicher in seine Stad.*

TP *Inu gredo ufi de fe pufteshazati, ufag ufuim Meiftu.*

DP *Inu vfi fo fhli, de bi fe puftili fhazati, v'faki v'fvoje Méftu.*

SSP *In vsi so se hodili popisovat, vsak v svoj rodni kraj.*

Dalmatin je v prvi vrstici tretjega verza uporabil ustrežnejši glagol v primerjavi s Trubarjem in tudi glagolski čas je spremenjen v preteklik, kar je bolj dosledno nemškemu izvirniku (LP: *jederman gieng*, TP: *gredo ufi*, DP: *vfi fo fhli*). Enako je storil tudi v naslednji vrstici (LP: *sich schetzen liesse*, TP: *de fe pufteshazati*, DP: *bi fe puftili fhazati*).

5 Komentar in sklep

Prevod Svetega pisma sodi med ključne kulturne dosežke slehernega naroda, saj gre za večplastno prevajalsko dejanje, ki prevajalca postavi v vlogo strokovnjaka za jezikoslovna, teološka, filozofska, kulturna in religijskoetična vprašanja. Analiza prevodov slovenskih protestantskih prevajalcev Svetega pisma kaže odstopanje od dobesednega prevajanja in zavzemanje za podomačen, pomenski in dinamičen prevod, ki prevajalcu ponudi dovolj ustvarjalnega prostora za reševanje leksikalnih vrzeli. Trubar in Dalmatin sta pri prevajanju Svetega pisma uporabljala različne predloge, kot navaja Ahačič (2007: 525) »Primož Trubar je Novo zavezo prevajal po Erazmovem latinskem prevodu, ki ga je kombiniral z Lutrovim. Jurij Dalmatin je Novo zavezo prevajal po Lutru na osnovi Trubarjevega besedila.« Svetopisemska prevodna besedila pogosto primerjamo z umetniškim delom – *ars translationis*, ne glede na dejstvo, da se »prevajalec v svetovni prevodni praksi še vedno spoprijemlje s teksti, ki temeljijo na tekstualni celoti, ciljna kultura še vedno pričakuje njegovo iskreno prizadevanje, da bi ustvaril pomensko in umetniško čim bolj enakovreden prevodni izdelek« (Vevar 2013: 95). Obdobje reformacije je zaznamovano z zatonom latinščine in vzponom ljudskih jezikov prav na osnovi večjezičnih svetopisemskih prevodov. Trubar in Dalmatin sta s prevodom Svetega pisma postavila temelje za nastanek slovenskega knjižnega jezika. V primerjavi s Trubarjevim prevodom Svetega pisma je Dalmatin korak pred njim, v prevodu uporablja slovenske besede, zmanjša število germanizmov in izboljša prevodni slog. Pri prevajanju Svetega pisma je potrebno ob prevajalskih kompetencah upoštevati razliko med takratno in sedanjo družbeno-gospodarsko ureditvijo, razumeti je potrebno zgodovinska dejstva in jih ustrezno povezati ob praznovanju 500-letnice reformacije na Slovenskem.

VIRI IN LITERATURA

Jurij DALMATIN, 1584: *Bibilija, tu je, vse Svetu pismu Stariga inu Noviga testamta*. Wittenberg.

Martin LUTER, 1530/1960: *Sendbrief vom Dolmetschen*. Ur. Ernst Kähler. Reclams Universal-Bibliothek. Stuttgart: Reclam.

– –, 1545: *Biblia*. Wittenberg.

Sveto pismo stare in nove zaveze: slovenski standardni prevod. 5. natis. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije: 2003.

Primož TRUBAR, 1582: *Ta celi novi testament*. Tübingen.

Kozma AHAČIČ, 2007: Viri za prevod svetopisemskih besedil pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja in nekatere tehnike prevajanja. *Slavistična revija* 3, 505–529.

Kozma AHAČIČ, Jasna POTOČNIK (ur.), 2010: *Mejniki v zgodovini slovenske knjige: Dalmatinov prevod Biblije*. Oddaja Jezikovni pogovori: Radio Slovenija, 3. program Ars. Ljubljana. 13. 4. 2010.

Jean DELISLE, Judith WOODSWORTH, 2012: *Translators through History*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

Annette ĐUROVIĆ, 2009: *Translation und Translationswissenschaft. Ein Hochschullehrbuch*. Philologische Fakultät der Universität Belgrad.

Werner KOLLER, 2011: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiebelsheim: Quelle & Meyer.

Natalia KALOH VID, 2011: *Iedological Translations of Robert Burns's Poetry in Russia and in the Soviet Union*. Maribor: Mednarodna založba Zora.

Nike KOCIJANČIČ POKORN, 2003: *Misliti prevod*. Ljubljana: Študentska založba.

Mihaela KOLETNIK, 2019: Narečne prvine v evangeličanskem Düševnem listu. *Slavia Centralis* 12/1, 263–277.

Jože KRAŠOVEC, 2001: *Med izvirnikom in prevodi*. Ljubljana: Svetopisemska združba Slovenije.

Paul KUSSMAUL, 2007: *Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr Verlag.

Martin LUTER, 2001: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Nova revija.

Marshall McLUHAN, Bruce R. POWERS, 1988: *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. Oxford: University Press.

Pavao MIKIĆ, Vlasta KUČIŠ, 2004: *Translatorik im Kontext der Kulturspezifik*. Zagreb: HKD, Nonacom.

Majda MERŠE, 1995: Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinischen und Lutherschen Bibelübertragung. Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit: Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich. (Sagners slavistische Sammlung 24.) München: Otto Sagner. 492–510

– –, 2000: Vid in čas v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih. *Čas v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. (36. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture). 21–34.

David MOVRIN, 2010: *Fidus interpres. Zvest prevajalec*. Ljubljana: Studia Translatoria.

Eugene NIDA, 1964: *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.

Milan PELC, 2002: *Pismo-knjiga-slika. Uvod u povijest informacijske kulture*. Zagreb: Golden marketing.

Jože POGAČNIK, 1976: Jurij Dalmatin im Lichte stilistischer Untersuchungen. *Jurij Dalmatin: Biblia: 1584*. Teil 2, Abhandlungen. Ur. R. Trofenik. München: R. Trofenik. 63–87.

Rok PIRIH, 2013: *Jurij Dalmatin in prevod Svetega pisma*. Diplomaska seminarska naloga. Oddelek za prevodoslovje. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Erich PRUNČ, ³2012: *Entwicklungslinien der Translationswissenschaft. Von den Asymmetrien der Sprachen zu den Asymmetrien der Macht*. Berlin: Frank & Timme (TRANSÜD 43).

Jože RAJHMAN, 1985: Metodologija prevajanja slovenskih protestantov. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev, 10). 27–32.

Anton SLODNJAK, 1976: Jurij Dalmatin um 1546–1589. *Jurij Dalmatin: Biblia: 1584*. Teil 2, Abhandlungen. Ur. R. Trofenik. München: R. Trofenik. 7–31.

Matej RODE, 1986: Slovenski protestantizem in prevajanje. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Obdobja, 6). 555–561.

Radegundis STOLZE, ⁶2011: *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Narr Verlag.

Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, 2010: *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Štefan VEVAR, 2013: *Vrvohodska umetnost prevajanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Biblija. Dostopno 22. 9. 2017 na: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?l=en>.

Deutsche Bibelgesellschaft. Dostopno 15. 9. 2017 na: <https://www.dbg.de/navi/presse/detailansicht/article/bibel-weltweit-in-2527-sprachen-uebersetzt.html>.

Deutsche Welle. Dostopno 12. 2. 2018 na: <http://www.dw.com/de/500-jahre-reformation-welche-thesen-schl%C3%BCge-luther-heute-an/a-41048350>.

Die Welt. Dostopno 26. 9. 2017 na: <http://www.welt.de/kultur/history/article1590611/Wie-Martin-Luthers-Bibel-unsere-Sprache-praegt.html>.

Focus Online. Dostopno 13. 2. 2018 na: https://www.focus.de/wissen/mensch/religion/christentum/tid-12498/martin-luther-streit-um-den-thesenanschlag_aid_347294.html.

Luther 2017. Dostopno 5. 3. 2018 na: <https://www.luther2017.de/de/>.

Morgenpost. Dostopno 1. 12. 2017 na: <https://www.morgenpost.de/vermishtes/article208610327/Was-Sie-ueber-den-Reformator-Martin-Luther-wissen-muessen.html>.

Planet Wissen. Dostopno 25. 9. 2017 na: http://www.planet-wissen.de/kultur_medien/religion/martin_luther/luther_bibel.jsp.

Spiegel Online. Dostopno 1. 12. 2017 na: <http://www.spiegel.de/panorama/reformationstag-warum-feiern-protestanten-den-31-oktober-a-1174482.html>.

TRUBAR'S AND DALMATIN'S TRANSLATIONS OF THE BIBLE ACCORDING TO LUTHER'S TRANSLATION STRATEGY "REM TENE, VERBA SEQUENTUR"

The Reformation had a significant impact on the development of European multilingualism. Regardless of the fact that the Middle Ages was one of the darkest periods in the history of civilization, the Protestant movement introduced multilingual communication and contributed to the decline of Latin as Lingua Franca, which resulted in the implementation of a contextual,

semantic translation strategy when translating the word of God. Luther's revolutionary view of the translation "*rem tene, verba sequentur*" (summarize the content, the words will follow) corresponded to the Protestant translation strategy, which marked Luther, Trubar and Dalmatin's Bible translations and, at the same time, represented one of the fundamental principles of reformation as an important political-cultural movement in Europe. Medieval religious, literary and professional texts were subjected to censorship. Numerous books written in vernacular languages and thus more accessible to readers were on the list of prohibited books, or the *Index librorum prohibitorum* (1559), which caused additional problems in a dichotomy between Latin and vernacular languages. Reading authors and books listed on this list of the Roman Inquisition was a major sin for every Christian. Among others, all Martin Luther's works were listed and Luther was exiled from the Church and from the Empire. This also influenced the Slovene Bible translators, Primož Trubar and Jurij Dalmatin.

Following Luther's example of translating the Bible into the German vernacular, the word of God became accessible to anyone who was able to read in other vernacular languages as well. In the following article, we focus on the cultural and historical significance of Luther's Bible translation in the development of European multilingualism and establish a link with Slovene Bible translations, which are considered emancipatory factors in the history of Slovene language and played an important role in the development of Slovene identity. At the same time, Slovene Protestants demonstrated a strong political will for cultural autonomy. With the first printed book, Primož Trubar, who brought the first Protestant ideas to Slovenia, not only established the foundations of the Slovene literary language but also strengthened the Slovene national consciousness through his preservation of the Slovenian language over the centuries. In the empirical portion of the study, we analyze Dalmatin's translation strategies in selected biblical verses and compare them with translations by Luther and Trubar, which serve as the originals.
